

БОТАНІЧНІ САДИ: СУЧАСНІСТЬ І МАЙБУТНЄ

Усім читачам нашого журналу добре відомо, що найрізноманітніші розділи ботаніки, екології та охорони природи сьогодні вивчаються на ботанічних кафедрах багатьох університетів, в Інституті ботаніки ім. М.Г. Холодного, ботанічних садах Академії наук університетів країни. На жаль, журнал недостатньо мірою висвітлює досягнення, труднощі та недоліки в роботі наших колег, які працюють у ботанічних садах. Водночас роль і значення ботанічних садів в усьому світі невинно зростають. Досить сказати, що, за даними Міжнародної ради ботанічних садів з охорони рослин, у цих садах на всій планеті вирощується понад 80 000 видів рослин, тобто більше третини описаних у нашій науці видів. Декілька років тому Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України та Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України відвідав директор Міссурійського ботанічного саду П. Ревін, який наголосив, що коли найближчим часом ботаніки і суспільство рішуче і компетентно не вживуть необхідних заходів зі збереження видової різноманітності, до середини ХХІ ст. Земля втратить третину, а то й дві третини з 300 000 видів рослин, відомих сьогодні ботанікам.

Разом з усіма ботанічними силами науки, ботанічні сади мають забезпечити збереження світової біологічної спадщини. Ось чому дендрарії, декоративні та провітняцькі парки перетворюються на дуже важливі центри збагачення біорізноманітності та розширення ареалу таксонів, які слід будь-що зберегти. Усі види, які зникли чи майже зникли, мають культивуватися паркознавцями і садівниками усіх країн світу. Я цілком згоден з тими ботаніками, які вважають, що зберегти розмножені в культурі рослини рідкісних видів, нехай і не найкращими методами, — це значно ліпше, ніж повністю їх втратити.

Хочу підкреслити, що збереження видів природної флори сьогодні є одним із найважливіших напрямів діяльності ботанічних садів як структур глибоко компетентних і відповідальних за майбутнє рослинного світу. Особливо їм слід подбати, на мою думку, про рідкісні та зникаючі види лікарських, декоративних, харчових, технічних і багатьох інших. Разом із відповідальними діями заповідників це дасть змогу істотно знизити антропогенний тиск на їхні природні популяції.

Важливо зазначити, що працівники ботанічних садів мають можливість використовувати світовий досвід декоративного садівництва. Адже ще у 1948 р. був заснований Міжнародний союз охорони природи і природних ресурсів (МСОП). На сьогодні до нього входять 500 членів-організацій із 116 країн, 6 комісій, понад 2000 експертів по заповідних територіях, екології рідкісних видів та інших напрямках. Українським ботанічним садам слід тісно співпрацювати з цим Союзом, бо він здійснює контроль за станом екосистем і видів на Землі, планує стратегію природоохоронних заходів і створює окремі програми, часто-густо фінансує цю роботу. Наші сади можуть також скористатись можливостями Міжнародної ради ботанічних садів з охорони рослин (МРБСОР), яка розробила і прийняла у 2000 р. на VI Міжнародному конгресі ботанічних садів з охорони рослин (США, Ешвіль) Міжнародну програму для ботанічних садів щодо збереження рослин. Усі ці світові організації у своїй діяльності спираються на Міжнародну конвенцію про біологічну різноманітність (КБР), яку підписали понад 150 країн, у тім числі й Україна. Створено також Глобальний екологічний фонд, який налічує близько 3 млрд дол. США і підтримує й українські проекти стосовно збереження видового складу рослин. Думаю, що наші ботанічні сади братимуть активну участь у наповненні конкретним змістом плану дій у цьому напрямі.

КБР ставить перед ботанічними садами завдання з розвитку систематики, флористики, моніторингу флори і рослинності на територіях, що охороняються. Конвенція передбачає розширення наукових досліджень з рекультивациі техногенних ландшафтів, реабілітації та відновлення деградованих екосистем і видів, яким загрожує зникнення. При цьому особа увага звертається на введення в культуру нових видів корисних рослин. Великі надії покладаються на ботанічні сади, дендрарії і парки, які мають прекрасні колекції живих рослин, у пропаганді й популяризації знань про рослинний світ у біосфері та ноосфері, про необхідність збереження і шляхи раціонального використання рослинних ресурсів.

Країнам-учасникам конференції ООН (Ріо-де-Жанейро) КБР рекомендувала інтегрований підхід до методів збереження видів *ex situ* та *in situ*. При цьому підкреслювалось, що в умовах *ex situ* мають зберігатися насамперед представники місцевої флори. Методи і засоби такого збереження кожна країна обирає самостійно. Це можуть бути живі колекції і банки довгострокового зберігання генетичних ресурсів — насіння, меристем тощо, що потребує досліджень, спрямованих на підвищення надійності збереження генофонду.

Нині у ботанічних садах усього світу зберігається близько 4 млн. зразків рослин, які є величезною цінністю для майбутніх поколінь. На жаль, ще не роз-

роблені нові правила обміну рослинними зразками між ботанічними садами. На мій погляд, бажано щоб і наші ботанічні сади брали активну участь у розробці механізму доступу до світових рослинних генетичних ресурсів, для чого слід налагоджувати і зміцнювати співробітництво із зарубіжними ботанічними садами та з міжнародними об'єднаннями ботанічних садів.

Отже, як на мене, сьогодні чітко сформувався переконання спеціалістів щодо діяльності зі збереження різноманітності рослинного світу як пріоритетного завдання ботанічних садів, у тім числі українських. Проте діяльність ботанічних садів у цьому напрямі потребує істотного зміцнення матеріальної бази та перебудови їх роботи. Зокрема, потрібно створити умови для роботи банків генофонду, знайти нові території для організації нових колекцій у відкритому ґрунті та забезпечити їм статус суворої охорони, побудувати нові оранжереї, виявити таксони, які потребують першочергових заходів зі збереження їх генофонду, захистити абorigенну флору від привнесених видів і генетично модифікованих рослин. Слід розширити науково-дослідні роботи з вивчення біології та життєвої стратегії інтродуцентів і виконання дипломних, курсових і дисертаційних робіт з цієї тематика у вузах і наукових ботанічних установах нашої країни.

У мене склалося враження, що українські ботанічні сади недостатньо контактують і співпрацюють із флористами і систематиками Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного щодо збереження різноманітності флори України *ex situ*. Маю на увазі насамперед усунення можливості застосування методично неправильного відбирання зразків для перенесення в культуру і забезпечення достатньої репрезентативності генофонду, який оберігається, недопущення збільшення аутокросингу, який призводить до зниження чи повної втрати фертильності й гомозиготності, запобігання гібридизації з близькими видами за відсутності ізоляції. Співпраця фахівців у галузі флористики і систематики з різних установ має забезпечити усі потрібні умови для попередження генетичної ерозії таксону, який зберігається в культурі.

Дуже бажано, на мій погляд, розпочати в наших ботанічних садах серйозну роботу зі створення генетичних банків рослин. На цей момент із більш ніж 1800 ботанічних садів світу довгострокове зберігання насіння організовано у 152. Що ж тоді казати про банки культур меристем, тканин і сіянців в умовах повільного росту, клонові насадження плодкових і лісових порід, кореневих і бульбових культур? Ось чому важливими є ще й потреба формування єдиної всеукраїнської бази даних з рідкісних і зниклих рослин, які зберігаються в усіх ботанічних садах країни, а також розробка і реалізація плану організації Національної колекції таких рослин. Очевидно, очолити цю роботу має Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка та Рада ботанічних садів України.

Слід зазначити, що наш Центральний ботанічний сад має усі можливості для організації діяльності усіх садів у напрямках, про які я вище згадував. 12 докторів і 54 кандидати наук, які працюють у ньому, унікальні колекції квітково-декоративних, лікарських, плодкових, овочевих, пряноароматичних, кормових і технічних рослин з усіх ботаніко-географічних регіонів світу (12 тис. видів,

сортів, форм), 136 видів рослин, занесених до Червоної книги України, дають йому можливість виконувати визначені КБР завдання і залучити до цієї роботи академічні та університетські сади.

На жаль, на відміну від інших держав, в Україні Президент, Уряд, голови обласних держадміністрацій ще не усвідомили величезної важливості діяльності ботанічних садів. Вони не лише не зберігають набутого протягом майже двох століть потенціалу паркобудівництва, а й дозволяють знищувати його. Досить згадати, що руйнуються Донецький, Національний і Нікітський ботанічні сади, зменшуються їх площі, погіршується матеріальне забезпечення. На жаль, і ботанічна наукова громада байдуже ставиться до свавілля влади, не виявляє активності в охороні і збагаченні рослинного різноманіття, не переконує владу в необхідності посилення уваги до великого національного надбання — ботанічних садів України.

Задля об'єктивності й правдивості скажу, що самі працівники садів роблять усе максимально можливе для безумовного збереження цих перлин. Бо ще не перевелись ентузіасти, які виявляють величезний інтерес до цієї великої справи і прагнуть створити нові ботанічні сади. Ректор Таврійського університету ім. В.І. Вернадського чл.-кор. НАН України Микола Васильович Багров розпочав активну роботу зі створення університетського ботанічного саду. В квітні директор Ботанічного саду ім. акад. О.В. Фоміна Василь Васильович Капустян показав ректору та його колегам величезні багатства: зелену красу пейзажних композицій, інтродуковані нові види, колекції вічнозелених, спорових, рідкісних, тропічних і субтропічних, сукулентних рослин. Я бачив, у якому захопленні були гості.

Думаю, що наші прекрасні і флористично багаті «старі» сади мають надавати допомогу насінням, саджанцями, сіянцями тощо установам і місцевій владі, які прагнуть створити нові ботанічні сади у містах і при вищих навчальних закладах. Тут величезна роль належить Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка, який блискуче вивершує зелену корону Києва і є чудовою пам'яткою садово-паркового мистецтва. Проте треба також, щоб усі ботаніки України об'єдналися і виступили на захист цієї справжньої Зеленої скарбниці України від «святіших отців», допомогли директору саду Тетяні Михайлівні Черевченко домогтися від влади завершення будівництва оранжерейного комплексу, припинення зазіхань на територію саду, поліпшення матеріальних умов наукової діяльності хоча б до рівня Британського ботанічного саду К'ю.

І, нарешті, мені дуже хочеться підкреслити ідею, яку я висловив ще наприкінці 60-х років минулого століття. Йдеться про переконання і мрію усіх ботаніків України — побудувати в кожному обласному і промисловому місті України флористично багатий ботанічний сад. Це має стати програмою на першу чверть нашого століття.

І прохання до усіх ботанічних садів: висвітлюйте, будь ласка, на сторінках «Українського ботанічного журналу» Ваші успіхи, розповідайте про труднощі, помилки, недоліки, необхідну допомогу.

К.М. СИТНИК